

והנה בעירובין נ"ד א' הקשה רבא שכתוב תאות לבו נתת לו וכתוב וארשת שפתיו כל מנעת סלה ומוכת שבלי שיבקש בשפתיו לא יתנו לו תאות לבו, ותי' זכה תאות לבו נתת לו לא זכה וארשת שפתיו כל מנעת סלה ופירש"י זכה אם יש לו מזל טוב תאות לבו נתת לו בעוד שהוא מתאוה באה לו תאותו עד שלא ישאלנה לא זכה צריך להתמהמה ולהצטער. וצ"ב ועיי"ש במהרש"א ובמהר"ץ חיות שפי' באופן אחר.

אגודת חכמים

ונראה עפמ"ש"כ הפלא יועץ דמי שזכה למזל טוב היינו שזכה למז"ט בכל מקרה ולא תלוי בהשתדלות וחריצות ומי שלא זכה אלא נגזר עליו רק לפי השתדלותו וחריצותו יצטרך להמתין ולהצטער עד שיקבל.

ז. סיכום הסימן

מי שזמלו רע ורוצה לשנות את מזלו צריך

להתפלל ולהרבות בהשתדלות, התפילה כדי לשנות את המזל וריבוי ההשתדלות כדי שאם תתקבל תפילתו לא ייחשב כנס וינכה לו מזכיותיו, ואם מזלו טוב יכול לעסוק בכל אומנות ואינו צריך להרבות בהשתדלות אלא רק להשתדל כדי פרנסתו ויבטח שאם נגזר לו עשירות יקבל גם בלי ריבוי השתדלות אבל עדיין תלוי בזכות שאם לא יזכה יפסיד מה שנגזר לו ולכן צריך להתפלל.

יש אדם שנגזר עליו שיהי' עשיר בכל מקרה אפי' נגד רצונו, ויש שנגזר עליהם שיתעשרו רק ע"פ הטבע לפי חריפותו והשתדלותו, ולכן צריך לחשוש שמא כך גזרה חכמתו ית' לתת לו כפי דעתו ויגיעתו, ולכן שיעיין אדם לפי דעתו איך יוכל יותר להתעשר, אמנם כל זה במי שמלאכתו קבע אבל מי שעושה תורתו קבע ומלאכתו עראי יכול לזכות לעשירות בכל מלאכת עראי שיעשה רק שיתפלל למי שהעושר שלו.

סימן י

בענין מזל עני

אגודת חכמים

א. האם עניות זה עונש או מזל.

כב"ב י' א', תניא ה' ר"מ אומר יש לו לבעל הדין להשיבך ולומר לך אם אלקיכם אוהב עניים הוא מפני מה אינו מפרנסן, אמור לו כדי שניצול אנו בהן מדינה של גהינם. וזו שאלה שאל טורנוסורפוס הרשע את ר"ע אם אלקיכם אוהב עניים הוא מפני מה אינו מפרנסן א"ל כדי שניצול אנו מדינה של גהינם. א"ל אדרבה זו שמחייבתן לגהינם אמשול לך משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שכעס על עבדו וחבשו בבית האסורין וצוה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו והלך אדם אחד והאכילו והשקהו כששמע המלך לא כועס עליו ואתם קרויים עבדים שנאמר כי לי בני עבדים. אמר לו ר"ע אמשול לך משל למה

הדבר דומה למלך בשר ודם שכעס על בנו וחבשו בבית האסורים וצוה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו והלך אדם אחד והאכילו והשקהו כששמע המלך לא דורון משגר לו ואנן קרויין בנים דכתיב בנים אתם לה' אלקיכם. אמר לו אתם קרויים בנים וקרויין עבדים בזמן שאתם עושין רצונו של מקום אתם קרויין בנים ובזמן שאין אתם עושים רצונו של מקום אתם קרויים עבדים ועכשיו אין אתם עושים רצונו של מקום נלפי שאתם בגלות ואי אתם יכולים לקיים כל התורה, רבינו גרשום. אמר לו הרי הוא אומר הלא פרוס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית אימתי עניים מרודים תביא בית האידנא, וקאמר הלא פרוס לרעב לחמך.

לרעב לחמך לא זכה ועניים מרודים תביא בית, ומייתי שם שרכן יוחנן בן זכאי ראה בתלום שבני אחותו נגזר שיחסר להם באותה שנה שבע מאות דינרים והוא השתדל במשך השנה שיתנו צדקה ובסוף השנה נשאר מהסכום הנ"ל שבע עשרה דינרים, וכשהגיע עיוכ"פ שלת הקיסר ולקחם, אמר להם ריב"ז אל תפתרו להפסיד יותר כיון שנגזר שתחסרו שבע מאות דינרים וזה מה שנשאר עיי"ש.

וצ"ב דבשלמא מזונותיו של אדם קצובים לו מר"ה, שהרי אדם צריך להשתכר כדי שיוכל להתפרנס מזה, אבל מה הענין שכל אדם נגזר עליו חסרונות במשך השנה, ולא משמע דזהו בתורת עונש, מדאמרי' כשם שמזונותיו קצובין כך חסרונותיו קצובין, ומשמע שכל אדם נגזר עליו חסרונות כמו שגוזרים לו מזונות וצ"ב הענין בזה.

והנה יש לשאול מדוע בכלל יש שנולד במזל עני, דבשלמא בעלמא י"ל שהוא עני משום שהעוונות גרמו והוי בתורת עונש אבל כשנולד במזל עני לכאורה א"א לומר שעונותיו גרמו.

והגר"א באבן שלמה פ"ג ה' כתב שמי שהי' רשע בגלגול ראשון מורידו הקב"ה בחסרון לבנה ואז הוא בחסרון כל ימיו אע"פ שהוא עכשיו צדיק גמור וזהו צדיק ורע לו וכמ"ש בזה, וע"ז אמרו לאו בזכותא תליא מילתא אלא במזל תליא מילתא עיי"ש. ולפי"ז נמצא שהוא נולד במזל עני בתורת עונש כיון שהי' רשע בגלגול קודם.

אמנם הגר"א על מגילת אסתר פ"א ר' כתב וז"ל כי יש לשאול מה חטא הוא שנברא במזל רע. ות"י והענין כי כל מה שמטיבים לאדם בעוה"ז מחסרים לו בעוה"ב, ולכך טובה גדולה לצדיקים שמחסרים להם בעוה"ז כדי שימצאו משכורתם שלמה בעוה"ב, ולכך כל העולם ניזון בשביל חנינא בני וחנינא בני די לו בקב חרובין מע"ש לע"ש. ומבואר שהטעם שעני נברא במזל עני כדי להטיב עמו בעוה"ב, וצ"ב שהרי היו צדיקים שהיו עשירים מופלגים כגון ר"א בן עזריה וכדאמרי' ביומא ל"ה ב' ושבת נ"ד ב', ור"ט ה' עשיר גדול כדאמרי' בנדרים ס"ב א'. ורבי שהי' עשיר כמו אנטונינוס כדאמרי'

ומבואר שהתוכחו ר"ע וטורנוסרופוס האם לתת צדקה לעניים זהו מצוה או עבירה, טורנוסרופוס טען שאם בני"י נקראים עבדים א"כ זו עבירה לתת לעניים לפי שהקב"ה כועס עליהם ומענישם שיהיו עניים, ור"ע טען שבני"י קרויים בנים ולכן אפי' שהקב"ה מענישם שיהיו עניים מ"מ הקב"ה שמח שמפרנסים אותם. ולבסוף טען טורנוסרופוס שע"כ בני"י עכשיו שהם בגלות הם נקראים עבדים וא"כ ע"כ שזו עבירה לפרנסם. וע"ז השיב לו ר"ע שמהפסוק בישעי' מוכח שאפי' שאנחנו בגלות מ"מ נאמר פרוס לרעב לחמך והיינו שישינה מצות צדקה לפרנס את העניים.

וצ"ב תשובת ר"ע דאם בגלות אנחנו עבדים ולא בנים א"כ הרי בזה טען טורנוסרופוס שאין מצות צדקה. ועיי' בשו"ת בית הלוי דרוש א' שכתב שכונת ר"ע להוכיח שגם בגלות הם נקראים בנים והיינו כדס"ל לר"מ בקידושין ל"ו א' שבין כך ובין כך קרויים בנים, ולפי"ז הקשה דאכתי יקשה לר' יהודה עיי"ש.

והנה בין לר"ע שישראל קרויים בנים ובין לטורנוסרופוס שקרויים עבדים משמע דודאי הטעם שהם עניים משום שהקב"ה כועס עליהם והיינו דהוי בתורת עונש, וצ"ע דהא אמרי' במד"ק כ"ח א' שמזוני תלוי במזל ולא בזכות וכן אמרי' בנדה ט"ז ב' שבשעה שאדם נולד גוזרים עליו אם יהי' עשיר או עני, א"כ מוכח דעני תלוי בגזירה מוקדמת ולא משום עונש. ואמנם גם מי שנולד במזל עשיר אפשר שיהי' עני כשלא יזכה לעשירות, מ"מ ודאי אפשר שיהי' עני משום מזלו, ובגמ' הנ"ל משמע דאין אפשרות לקיים מצות צדקה בעניים שקרויים עבדים, משום שהקב"ה כועס עליהם, וקשה שעכ"פ יתן צדקה דשמא הוא נולד במזל עני דזה ודאי לא משום שהקב"ה כועס עליו וצ"ע.

ב. מדוע נגזר על כל אדם שיהיו לו הפסדים במשך השנה ומדוע יש שנולד במזל עני.

והנה שם בבב"ב י' א', דרש ר"י ברבי שלום כשם שמזונותיו של אדם קצובין לו מר"ה כך חסרונותיו של אדם קצובין לו מר"ה. זכה הלא פרוס

לעוה"ב אם ימלאו את תפקידם כיאות, משא"כ מי שנולד במזל עני שתפקידו בעוה"ז להתמודד עם נסיון העוני, א"כ אם הקב"ה ישפיע להם טובה הרי זה לא יהי' לצורך תפקידו אלא כמטרה בפ"ע להטיב להם, בזה כתב הגר"א שטובה כזו שבאה כמטרה בפ"ע זה מחסר לו מעוה"ב, וזהו שהביא הגר"א מר"ת בן דוסא שדי לו בקב חרובין מע"ש לע"ש דמדקאמר די לו משמע שלרשב"ד לא הי' חסר כלל יותר מקב חרובין לשבוע נהנה קב הוא ארבעה לוגין וכל לוג הוא ארבע רביעיות הלוג, נמצא שקב הוא שש עשרה רביעיות, ולפי"ז נראה שר' חנינא השתמש כל יום בשתי רביעיות לשתי סעודות, ובשבת הוא השתמש בעוד שתי רביעיות לעוד שתי סעודות או כמ"ד שבשבת אוכלים ד' סעודות או שאתה לסעודה שלישית ואחד למלוה מלכה וביחד הוי שש עשרה. וגם כאשר בקש רשב"ד שיתנו לו עושר מן השמים זה הי' לפי בקשת אותו הצדקה כמבואר בתענית כ"ה א', ואפ"ה הראו לה בחלום שהרגל של זהב שנתנו לו יחסר מחלקם בעוה"ב, והטעם כיון שרשב"ד די לו בקב חרובין א"כ הרגל של זהב הוי עשירות כמטרה בפ"ע וכאופן זה הטובה מחסרת להם מחלקם בעוה"ב.

ולפי"ז נראה דזהו הענין שחסרונותיו של אדם קצובין לו מר"ה, דזהו ג"כ נסיון לאדם להאמין שכך נגזר לו משמים, ושם אמרי' בב"ב שאם זכה יתן את אותו חסרון לעניים ואם לא זכה יטלו ממנו את החסרון ממשלת רומי וכדפירש"י שם ט' א'. ומבואר שההפסד שנגזר לו הוא יפסיד בכל מקרה אלא דאם זכה ההפסד שנגזר לו יתן אותו לעניים, והבאור בנסיון הזה נראה כמש"כ הטור ביו"ד סי' רמ"ז לענין צדקה שלא יחשוב איך אחסר ממנו ליתנו לעניים כי יש לו לדעת שאין הממון שלו אלא פקדון לעשות בו רצון המפקיד וזה רצונו שיחלק לעניים ממנו וזהו החלק הטובה שיהי' לו ממנו עיי"ש, ומבואר שהצדקה שנותן זה לא ממון שלו אלא פקדון בשביל שיתן לעניים, ולפי"ז נראה דזהו ההפסד והחסרון שגוזרים לו שעתיד להפסיד כיון שזה לא ממנו שלו אלא רק פקדון.

בע"ז י"א א', ורב חסדא הי' עשיר מופלג כדאמרי' במו"ק כ"ח א', ובדאי שאצל אותם צדיקים לא נימא שטובה זו תחסר להם בעוה"ב, וא"כ צ"ב מתי נימא שטוב לצדיק שיוולד במזל עני ומתי לא.

ונראה עפמש"כ הרמח"ל בדרך ה' פ"ג שענין העבודה היא שלכל אחד יהי' נסיון שיבחר בין טוב לרע כגון אם לא היו עשירים ועניים לא הי' מקום שיהי' אדם לא מרחם ולא אכזרי, אבל עכשיו ינוסה העשיר בעושרו, אם יתאכזר על העני שצריך לו או אם ירחם עליו, וכן ינוסה העני אם יסתפק במועט שבידו ויודה לה' או להיפך. וכן יהי' נסיון העושר לעשיר לראות אם ירום בו לבו או אם ימשך אחרי הבלי העולם ויעזוב את עבודת בוראו ית' או שעם כל עושרו יהי' עניו ונכנע ומואס בהבלי העולם ובוחר בתורה ובעבודה וכן כל כיוצ"ב.

ולפי"ז כתב הרמח"ל שתלקה החכמה העליונה את עניי הנסיון שלכל איש ואיש יהי' חלק מיוחד בנסיון ובמלחמת היצר וזהו תפקידו בעולם הזה ואת כל אחד ידונו לפי מדת תפקידו עיי"ש. ועיי' לקמן סי' כ"ח שהארכנו בענין זה.

ועיי' בר"ה י"א א' שכל מעשה בראשית בקומתן נבראו לדעתן נבראו לצביון נבראו ופירש"י לדעתם, ששאלם אם חפצים להבראות ואמרו הן. והשתא אם כל מעשה בראשית נבראו לדעתם ודאי שכל אדם ואדם הקב"ה שואלו אם רוצה להבראות במזל עני או עשיר ואומר הן, כיון שכל אחד לפי חלק נשמתו מסוגל להתמודד בנסיון העושר או בנסיון העוני. ועיי' בשמור"ר פ"מ ג' שכל הנשמות הם חלקים מנשמת אדם הראשון יש שהוא תלוי בראשו של אדם יש בשערו יש במצחו וכו' ומבואר שכל נשמה היא חלק אחר וממילא זה סוג אחר של נשמה.

והשתא נראה בבאור מש"כ הגר"א שטובה גדולה לצדיקים שמחסרים להם בעוה"ז כדי שימצאו משכורתם שלמה בעוה"ב, דלכל אחד נותן הקב"ה לפי צורך תפקידו בעוה"ז כגון רבי שהי' נשיא ודאי מצורך תפקידו שיהי' עשיר, וכן כל מי שנולד במזל עשיר תפקידו בעוה"ז שיתמודד עם נסיון העושר לכן הטובה הזאת ודאי לא תחסר להם בחלקם

החנינא

וכדאמרי' במו"ק שעניות תלוי במזל ולא בזכות, וכן מצאתי שביאר המהר"ל בנתיב הצדקה פ"ג עיי"ש.

ג. את החלק של העניים הקב"ה נותן לעשירים שיתנו לעניים.

והנה בתחילה כששאל טורנוסרופוס הרשע את ר"ע אם הקב"ה אוהב את העניים מדוע אינו מפרנסם, השיב לו ר"ע כדי שניצול אנו בהן מדינה של גהינם ופירש"י שהצדקה מצלת מגהינם. ושוב שאל אותו אדרבה זה מחייב לגהינם ולא מציל שהרי אנו קרויים עבדים והקב"ה כועס על העניים. והקשה הבית הלוי שם בדרוש, הרי ר"ע ענה לו בתחילה שהקב"ה אוהבם אלא שהוא רוצה לזכות אותנו במצות הצדקה וא"כ מדוע שוב הקשה אותו רשע שהקב"ה כועס על העניים.

ונראה דאמנם הקב"ה רוצה לזכותנו מ"מ במה אשמים העניים שהם צריכים לסבול כדי לזכות אחרים במצות צדקה, ולכן הבין אותו רשע שע"כ זה בתורת עונש והקב"ה כועס עליהם וכמו עבד, וע"ז השיב לו ר"ע שישאל קרויים בנים ואין סתירה אלא אדרבה העונש הוא משום שאוהבם.

אבל אחתי צ"כ תשובת ר"ע הראשונה שהקב"ה אינו מפרנס את העניים כדי שזוכה אנחנו להנצל מדינה של גהינם, דהו"ל לומר שהקב"ה אינו מפרנסם אע"פ שאוהבם משום שזה בתורת עונש אלא שהם קרויים בנים או מטעם שנולדו במזל עני ואינו עונש כלל.

ונראה דבתחילה שאל אותו רשע מדוע הקב"ה אינו מפרנס כלל את העניים וע"ז השיב לו ר"ע שהקב"ה כן מפרנסם אלא שהוא מפרנסם ע"י העשירים וכמש"כ הטור ריש הל' צדקה שהממון של העשירים אינו שלהם אלא הוא פקדון מאת השי"ת כדי שיתנו לעניים וכ"כ אוה"ח פר' משפטים עה"פ אם כסף תלוה את עמי, שאת חלק העניים שחסר להם, הקב"ה נותן לעשירים שיתנו אותו לעניים וכ"כ בפר' ראה פט"ו פסוק ז' עיי"ש.

אבל עדיין שאל אותו רשע מדוע הקב"ה בעצמו אינו מפרנסם ואם כדי לזכות את העשירים

ונראה דהא דאמרי' שאם זכה יתן חסרונו לעניים זהו דוקא במי שחייב לתת צדקה משא"כ עני שאין לו כדי פרנסתו אינו חייב לתת אלא שלישית השקל לשנה שהוא דבר מועט מאד וכמש"כ הש"ך ביו"ד סי' רמ"ט סק"ד, והב"ח והט"ז באו"ח סי' תרצ"ד והש"ך ביו"ד סי' רמ"ח סק"א ועיי"ש בהגהות נחלת צבי, ולא משמע שעל שלישית השקל בשנה נימא שגזורים עליו חסרונותיו בר"ה, ונראה דחסרונותיו של העני מה שעתיד להפסיד במשך השנה זה חלק ממזל העני שלו, שלא יהי' לו כדי פרנסתו ויצטרך לקבל מאחרים, והנסיון הוא לא רק על המעט שיש לו האם יודה לה' אלא אם יודה לה' גם כשיפסיד מממונו שיאמין שממון זה לא שלו ורק ניתן לו כדי לנסותו כשיפסיד אותו וכמו העשיר שהממון לא שלו רק פקדון כדי שיתנו לעניים.

והשתא נראה שר"ע וטורנוסרופוס נחלקו ביסוד הטעם שאדם נולד במזל עני, טורנוסרופוס סבר שכל עני זהו עונש וע"כ שאין הקב"ה אוהבם וכמו עבד, ובתחילה ענה לו ר"ע שבנ"י קרויים בנים וא"כ אין סתירה בין העונש לבין זה שהקב"ה אוהבם וכמו שנאמר בפר' עקב כאשר ייסר איש את בנו ה' אלקיך מיסוך והיינו שהעונש אינו כנקמה על העבר אלא להטיב עמו בעתיד, ולפי"ז אדרבה העונש לא רק שאינו סתירה לאהבת ה' אלא שהעונש בא כתוצאה מאהבת ה' ולכן ודאי הקב"ה שמח שאחרים מפרנסים אותו, ולפי"ז נראה שהעונש לא שלא יהי' לו פרנסה אלא העונש הוא שאת פרנסתו יקבל מאחרים ויש כאן צער של בושה וכדאמרי' בברכות ר' ב' כרום זלות לבני אדם כיון שנצטרך אדם לבריות פניו משתנות ככרום ופירש"י שכיון שנצטרך לבריות הוא נעשה זול בעיניהם. וכן אמרי' בעירובין י"ח ב' שאמרה היונה ששלח נח מחוץ לתיבה, לפני הקב"ה רבש"ע יהיו מזונותי מרורין כזית ומסורים בידך ואל יהיו מתוקין כדבש ומסורים ביד בשר ודם.

ולבסוף ענה לו ר"ע שגם אם בגלות אנחנו עבדים מצוה לתת צדקה והטעם כיון שעוני הוא לאו דוקא עונש אלא שאדם נולד במזל עני משום שזהו הנסיון והתפקיד שלו בחיים להתמודד עם עוני

וכן נראה מוכח ממש"כ בשו"ת הרמב"ן סי' רפ"ה ובשו"ת הרשב"א ח"א סי' י"ט, שהקשו שנאמר לא יהי' בך אביון ומאידך נאמר כי לא יחדל אביון מקרב הארץ, ותי' שעל הכלל נאמר שאם יזכו לא יהי' בך אביון ועל הפרט נאמר כי לא יחדל אביון מקרב הארץ, וכאור דבריהם שתהי' ברכה שתספיק לכולם ומ"מ יהיו גם אביונים שלא יהי' להם משלהם אלא יקבלו מאחרים.

ומוכח דאמנם העני מקבל כל מה שצריך דלכן נאמר לא יהי' בך אביון מ"מ כיון שאין לו משלו אלא מקבל משל אחרים הוא נחשב עני שע"ז נאמר כי לא יחדל אביון מקרב הארץ.

והנה בשבת ס"ג א' אמר שמואל אין בין עוה"ז לימות המשיח אלא שעבוד גלויות בלבד שנאמר כי לא יחדל אביון מקרב הארץ ופירש"י כי לא יחדל משמע לעולם אלמא יש עניות ועשירות עיי"ש. וצ"ב הא דנקט רש"י עשירות שהרי מהפסוק שמענין רק שלא יחדל אביון והיינו עניות.

ונראה דכיון שהקב"ה אוהב את העניים ומפרנסם אלא שאת חלק פרנסתם הוא נותן לעשירים שיקיימו מצות צדקה לתת לעניים, א"כ אם יש עניים ע"כ שיש גם עשירים ולכן נקט רש"י אלמא יש עניות ועשירות.

והנה בשבת קנ"א ב' א"ר יוסף נקטינן האי צורבא מרבנן לא נהי' עני ופריך והרי אנו רואים שהם עניים ומשני שגם אם הם עניים הם לא מחזירים על הפתחים. וביאר המהר"ל שלחזור על הפתחים היינו לקבל בפרהסיא, שאפי' אם הת"ח מקבל מאדם בצנעה אבל אינו מקבל בפרהסיא. וצ"ב דאם נימא שרבה העשירו אותו כשנעשה ראש ישיבה הרי לכאורה זה לקבל בפרהסיא.

ונראה דיסוד הענין שת"ח עני אינו מקבל בפרהסיא היינו שאע"ג שמקבל מאחר מ"מ הוא מקבל דרך כבוד ולא דרך בזיון ולחזור על הפתחים זהו לקבל דרך בזיון, ולפי"ז נראה דרבה שקבל משום שראש ישיבה צריך להעשירו וכמש"כ רש"י בסוטה וכו"ל, א"כ זה נקרא לקבל מאחרים דרך כבוד.

מדוע שיסבלו העניים וע"כ שהיו עונש והקב"ה כועס עליהם וא"כ שלא יתנו לעניים, והשיב ר"ע או שהם קרויים בנים וא"כ אפי' אם היו עונש זהו משום שהקב"ה אוהבם או משום שנולדו במזל עני ולא היו עונש כלל.

והנה במו"ק כ"ח א' אמרי' שרבה הי' עני ואפי' לחם של שעורים לא הי' מצוי אצלו בבית, ואמר רבא שזהו משום שרבה נולד במזל עני. וצ"ב דבסוטה מ' א' אמרי' שר' אבא דמן עכו הי' חייב כספים מחמת שהי' צריך ללוות ור' אבהו השתדל שימנו אותו ראש ישיבה ופירש"י כיון שמי שמושיבים בראש נותנים לו מעות ומעשירים אותו כדי שיהא חשוב וישמעו דבריו כדוגמא ביומא י"ח א' והכהן הגדול מאחיו גדלוהו משל אחיו. ובברכות ס"ד א' אמרי' שמינו את רבה ראש ישיבה א"כ מסתבר שהעשירו אותו ומדוע אמרי' במו"ק שרבה הי' עני, ולא משמע שהעניות של רבה היתה קודם שנתמנה לראש ישיבה שהרי רבה הי' ראש ישיבה כ"ב שנה כמבואר שם בברכות, ובר"ה י"ח א' אמרי' שרבה חי ארבעים שנה, נמצא שנתמנה לראש ישיבה בגיל שמונה עשרה וא"כ לא משמע שמדובר על עניות שהיתה לפני גיל זה. ועוד דאפי' נימא שקודם י"ח הי' עני הרי הגמ' במו"ק מביאה שרב חסדא הי' עשיר מופלג והרי גם רב חסדא בתחילה הי' עני מאד וכדאמרי' בשבת ק"מ ב' שרב חסדא אמר שכשהי' עני לא אכל ירק כיון שזה מעורר את התאבון ואין לו הרבה לחם, וא"כ מה ההבדל בין רב חסדא ורבה אם בסוף שניהם היו עשירים.

ונראה ע"פ המבואר לעיל שגדר עני אינו אחד שאין לו פרנסה וכמו שסבר טורנוסרופוס הרשע אלא עני הוא זה שמתפרנס ע"י אחרים וכמש"כ הטור והאווה"ח שהקב"ה נותן את חלק העניים לעשירים שיתנו אותו לעניים, ולפי"ז נראה דהא דאמרי' במו"ק שרבה לא הי' לו אפי' לחם שעורים היינו שלא הי' לו משל עצמו אבל כיון שהי' ראש ישיבה הרי העשירו אותו ומ"מ זה נקרא שהוא מתפרנס ע"י אחרים.

ה. בן הסמוך על שולחן אביו הוא נחשב עני.

והנה יש לעיין בבן הסמוך על שולחן אביו שנותן לו כל צרכו האם נימא שנחשב כעני כיון שאין לו משל עצמו.

ונראה דמפורש במרדכי שהוא נחשב עני, שהב"י ביו"ד סי' רנ"א הביא מהמרדכי פ"ק דמציעא בשם הר"ם שאלה האם ראובן יכול לתת מעשר לבניו ובנותיו של שמעון קרובו הסמוכים על שולחנו של שמעון אע"פ ששמעון אביהם יש לו ואינו נוטל מן הצדקה. וכתב שכל זמן שהם סמוכים על שולחנו אינו יכול לתת להם כיון שידם כיד אביהם והוי כאילו אביהם זוכה מיד במעשר עני ואביהם עשיר הוא עיי"ש. ומבואר שכל הטעם לא לתת לבניו ובנותיו של שמעון משום שכשנותן להם אביהם זוכה בזה והוא עשיר אבל הם עצמם נחשבים כעניים אע"פ שסמוכים על שולחנו.

וכן נראה ממש"כ השו"ע ביו"ד סי' רנ"א ס"ג שהנותן לבניו ובנותיו שהם יותר משש שאינו חייב במזונותיהם ה"ז בכלל צדקה ולא עוד אלא שהם קודמים לכולם שהרי את הקרוב צריך להקדים לכל אדם ועיי"ש בש"ך סי' רמ"ט סק"ג שיכול לתת להם ממעשר אפי' אם יש בידו יכולת לפרנסם ממקום אחר. ומוכח מזה שאפי' בניו ובנותיו שיש לו יכולת לפרנסם מ"מ הם נחשבים כעניים ויכול לתת להם ממעשר וזה נחשב צדקה.

וכן נראה מפורש מהא דתנן בנגעים פי"ד מי"ב שאם אדם עשיר מביא קרבן בשביל בנו ובתו שהם עניים מביא קרבן עני אבל בשביל אשתו מביא קרבן עשיר וביאר הרמב"ם בפיה"מ שהטעם משום שאשתו כגופו וכן פסק הרמב"ם בפ"י מהל' שגגות ה"ו, א"כ מבואר שדוקא אשתו נידונה כעשירה אבל לא בניו ובנותיו. ואפי' באשתו י"ל שזהו דוקא בקרבנות שהוא חייב בהם כגון קרבן יולדת וזבה ומצורע שהם באים לטהרה אבל אם חללה שבת אינו חייב וכמו שהביא שם הר"ש את הספרי, וא"כ אם נתחייבה האשה בקרבן עולה ויורד אפשר שתביא קרבן עני. וכן צ"ע באשה שהעריכה האם דינה כעני שנותן כאשר תשיג ידו.

ומבואר מיהא שגם בנים שאביהם עשיר וכן אשה שבעלה עשיר הם נחשבים עניים והבאור בזה דאע"פ שלא חסר להם כלום מ"מ כיון שאין להם משל עצמם ורק מקבלים מאחרים נחשבים עניים.

ה. אדם שיש לו מספיק פרנסה לעצמו ולא למשפחתו הוא נחשב במזל בינוני.

ומאידך משמע דאדם שיש לו לעצמו כדי פרנסתו ואין לו מספיק בשביל בניו ובנותיו, אמנם בניו נחשבים עניים אבל הוא עצמו לא נחשב עני כיון שיש לו לעצמו. וכן משמע מהא דתנן בסוף פאה מי שיש לו מאתים וזו לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני, ופסק הטור והשו"ע ביו"ד סי' רנ"ג דה"ה שלא יטול צדקה. והר"ש שם כתב שמאתים וזו זהו שעור ההוצאות בשביל מזון וביגוד לשנה לו ולאשתו אמנם מסיק שזה לא כולל את אשתו עיי"ש.

נמצא שאפי' אם אין לו בשביל אשתו אבל יש לו בשביל עצמו הוא לא נחשב עני. וכ"כ הפ"ת שם ביו"ד סק"א בשם תשובות הרדב"ז שמי שיש לו מאתים וזו ויודעים שמחזור משום פרנסת אשתו ובניו אסור לתת לו מקופה של צדקה עיי"ש.

אלא דצ"ע דכיון שחייב אדם לזון את אשתו וכן חייב לתת לה בגדים מתנאי כתובה וכמש"כ בשו"ע אבהע"ז סי' ס"ט, א"כ מדוע כשאין לו לפרנסת אשתו הוא לא נחשב עני מחמת החוב הזה.

ונראה עפ"מ"כ בשו"ע יו"ד סי' רנ"ג סעי' י"ב מי שצריך לבריות לפרנסתו ונתנו לו צדקה אין בעלי חובות יכולים להפרע ממנו ממה שגבה לצדקה. ומוכח מזה שהתובות שיש לאדם אינם נכללים בצדקה. וגם הגר"א שחולק שם על השו"ע הוי מטעם שלאחר שהעני זכה בצדקה א"כ הוי שלו ושפיר יכולים הבע"ח לגבות ממנו ומ"מ אין תורת צדקה על תובות. ולפי"ז נראה דאם נתנו לו ע"ד שישלם את החובות וכמש"כ שם הרמ"א הוי בתורת מתנה ולא בתורת צדקה וכמש"כ נמי הרדב"ז הנ"ל שכאשר אוסף כסף לפרנסת אשתו ובניו מותר לו לקחת אע"פ שהוא עצמו יש לו מאתים וזו כיון שנותנים לו בתורת מתנה.

ו. מדוע יש צדיקים שאין להם מספיק ומתפרנסים בקושי.

והנה בברכות י"ז ב' אמר' שכל העולם כולו ניזונים בזכות הצדיקים והם אפי' בזכות עצמם אינם ניזונים וכרחב"ד שכל העולם כולו ניזונים בשביל חנינא בני, וחנינא בני די לו בקב חרובין מע"ש לע"ש ופירש"י שהצדיקים אינם ניזונים שאין להם כדי צרכיהם ומתפרנסים בקושי. וצ"ב דאיך אפ"ל שאין להם כדי צרכיהם והרי טורנוסרופוס הרשע שאל את ר"ע אם הקב"ה אוהב עניים מדוע אינו מפרנסם וענה לו ר"ע שהקב"ה כן מפרנסם אלא שהוא מפרנסם ע"י העשירים וכמבואר לעיל, והכא משמע שאינם מתפרנסים גם לא ע"י העשירים ואין להם כדי צרכיהם.

והנה בפאה פ"ח מ"ט תנן כל מי שצריך ליטול ואינו נוטל אינו מת מן הזקנה עד שיפרנס אחרים משלו ועליו הכתוב אומר ברוך הגבר אשר יבטח בה' והי' ה' מבטחו. והקשה הר"ש דאמר' בירושלמי כל מי שצריך ליטול ואינו נוטל ה"ז שופך דמים ואסור לרחם עליו וזה סותר למשנה ותי' שהירושלמי מיירי שאינו יכול להרויח יותר והוא מסגף את עצמו בחיים רעים והמשנה מיירי שהוא עובד יותר קשה להרויח יותר לפני שיתפרנס מאחרים ובוטח בה' שבינתיים יספיק לו.

והרמב"ם בפ"י מהל' מתנות עניים הי"ט יישב את הסתירה באופן קצת שונה, שהירושלמי מיירי שאינו יכול לחיות אלא א"כ נוטל כגון זקן או חולה או בעל יסורים ומתגאה ואינו נוטל ה"ז שופך דמים והמשנה מיירי שצריך ליטול אבל דחק את השעה וחי חיי צער כדי שלא יטריח על הצבור עליו נאמר ברוך הגבר אשר יבטח בה'. וכ"כ שם הי"ח לעולם ידחוק אדם עצמו ויתגלגל בצער ואל יצטרך לבריות ואל ישליך עצמו על הצבור וכן צור חכמים ואמרו עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות ואפי' הי' חכם ומכובד והעני יעסוק באומנות וכו' גדולי החכמים היו מהם חוטבי עצים וכו' ולא שאלו מן הצבור ולא קבלו מהם כשנתנו להם.

ומבואר שאפי' שצריך ליטול ראוי שלא יטול אפי' כשנותנים לו והטעם כדי שלא

אמנם אכתי צ"ע דברי הרדב"ז דמדוע לא נימא שהבעל יטול צדקה עבור אשתו ובניו שהם עניים וכמו גבאי צדקה שגובה מעות צדקה לעניים וכן תמה בדרך אמונה בהל' מתנות עניים פ"ט סעי' י"ג בבאור"ל עיי"ש.

ונראה דאדם כזה אע"פ שאינו עני כיון שיש לו לעצמו מ"מ עשיר ג"כ אינו נחשב, אלא הוא בכלל מזל בינוני וכנזכר בדברי המהר"ל פ"ד דאבות על המשנה כל המקיים את התורה מעוני סופר לקיימה מעושר עיי"ש. ולפי"ז נראה דאיכא ג' סוגי מזלות, מזל עשיר מזל בינוני ומזל עני, והגדר בזה נראה עפמ"ש"כ המהרש"א בכ"ב י' א' בבאור הפסוק במשלי פרק ל' רש ועושר אל תתן לי, ששלמה המלך בקש שאל תתן לי עוני שיהיו מזונותי קצובין בחסרוננו של אחר וכן עושר שיהיו מזונות אחרים קצובים מחסרוננו אך הטריפני לחם חוקי עיי"ש. והיינו שמבקש שלא יבוא לידי נסיון העוני ולא לידי נסיון העושר, ומבואר שגדר עשירות הוא שמזונות אחרים קצובים מחסרוננו והבאור בזה כמ"ש"כ הטור והאווה"ח שאת חלק העניים הקב"ה נותן לעשירים שיתנו אותו לעניים וזהו דאמר' בכ"ב י' א' שחסרונותיו של אדם קצובים לו מר"ה. וכ"כ המהר"ל בגיטין ד' א' שהעושר הוא תוספת שנותן לו השי"ת וכ"כ בכתובות ס"ו ב', והבאור שזהו חלק נוסף פקדון שמיועד לעניים. ועני הוא זה שמקבל מאחר ומבקש שלמה המלך להיות בינוני שיש לו מה שהוא צריך.

וכן נראה מוכח בגמ' בגיטין ד' א' שישנם ג' מצבים, דאמר' התם דרש רב עזרא מאי דכתיב כה אמר ה' אם שלמים וכן רבים, אם רואה אדם שמזונותיו מצומצמין יעשה מהן צדקה וכ"ש כשהן מרובים ופירש"י שלמים, מצומצמים והכי קאמר קרא אם שלמים מזונותיך וכ"ש אם רבים. ושם אמר מר זוטרא אפי' עני המתפרנס מן הצדקה יעשה צדקה. ומבואר שיש שמזונותיו שלמים והיינו מצומצמים יש שמזונותיו מרובים והיינו עשיר ויש עני שהוא מקבל מאחרים, ומשמע שמזונותיו שלמים היינו שיש לו מעצמו מה שצריך בלי תוספת וזהו מזל בינוני.

לשלוח לעני בשכנותו ארבע מאות זוז כל עיוב"פ, פעם אחת הוא שלח את הכסף עם בנו והוא חזר ואמר לאביו שאותו עני כבר אינו נזקק כיון שראה שהם מזלפים יין ישן על רצפת הבית, אמר מר עוקבא אם הם מפונקים כ"כ א"כ צריך לכפול להם ושלח להם את התוספת. והיינו שמצות צדקה היא לתת לכ"א לפי מחסורו, והמחסור נקבע לפי הרגלו ואותו בן טובים הי' רגיל לרכוב על סוס ושעבד ירוץ לפניו ואותו עני הי' רגיל לזלף ביין ולא במים.

והשתא נראה שאותו עני שבא לפני רבא הי' רגיל לסעוד בשר שמן ויין ישן כיון שהי' מפונק וא"כ זהו מחסורו אשר יחסר לו, ורבא סבר שמשום דוחקא דצבורא צריך לשנות את הרגלו, ואמר לו אותו עני שמזה שנאמר בעתו ולא בעתם ללמד שכל אחד ואחד נותן לו הקב"ה פרנסתו בעתו ופירש"י הכל לפי מה שהוא צריך וכל יחיד ויחיד לפי לימודו. ולפי לימודו היינו לפי הרגלו והקב"ה נותן פרנסה לכל אחד ואחד מה שהוא צריך והצורך הוא לפי הרגלו ולכן אין כאן דוחקא דצבורא אלא הוא אוכל משל הקב"ה, והבאור בזה כמש"כ הטור שהקב"ה נותן ממון לעשיר בתורת פקדון בשביל לתת לעניים וזה לא ממון שלו אלא חלק העניים הקב"ה נותן לעשירים כדי שיתנו לעניים, וכיון שחלק העניים זהו לפי הרגלו א"כ כשנוטל מן הצבור הוא נותן את חלקו שלו ולכן אין כאן משם דוחקא דצבורא.

והשתא מיושב דאמנם הצדיקים אין להם כדי צרכיהם ומתפרנסים בקושי ואינם נוטלים מן הצבור כדי לא להטריח על הצבור וכדתנן בפאה, ורק מי שהרגלו בתפנוקים יכול ליטול מן הצבור כיון שזה מה שהוא צריך.

והנה הרמב"ם בסוף הל' זכיה ומתנה כתב הצדיקים הגמורים ואנשי מעשה לא יקבלו מתנה מאדם אלא בוטחים בה' ברוך שמו לא בנדיבים והרי נאמר שונא מתנות יחי', ועיי"ש במ"מ שזהו נמי שכתב הרמב"ם בהל' מתנו"ע. וצ"ע דבהל' מתנו"ע כתב הרמב"ם הטעם שאינו נוטל אלא בוטח בה' כדי לא להטריח על הצבור והכא כתב הרמב"ם הטעם משום שונא מתנות יחי'.

יטריח על הציבור, ולכן פירש"י בברכות שהצדיקים אין להם כדי צרכיהם ומתפרנסים בקושי כיון שאפי' שנותנים להם לא רצו לקבל.

אמנם צ"ע דאמרי' בכתובות ס"ז ב' שבא עני לרבא לבקש פרנסה אמר לו רבא מה אתה רגיל לאכול בסעודתך אמר לו תרנגולת פטומה ויין ישן אמר לו האם אינך חושש לדוחקא דצבורא א"ל האם משלהם אכילנא מדרחמנא קאכילנא דתנינא עיני כל אליך ישברו ואתה נותן להם את אכלם בעתו, בעתם לא נאמר אלא בעתו מלמד שכל אחד ואחד נותן הקב"ה פרנסתו בעתו ופירש"י הכל לפי מה שהוא צריך כל יחיד ויחיד לפי לימודו.

ואמרי' שם שבדיוק הגיעה אחותו של רבא שלא ראתה אותו י"ג שנה והביאה לו תרנגולת פטומה ויין ישן אמר רבא מה קרה דבר זה לפני שלא הייתי רגיל בכך שבאה אחותו בדיוק עם תרנגולת ויין ישן אמר לו רבא נענתי לך קום אכול ופירש"י דברתי יותר מדאי.

ונראה בבאור מה שאמר רבא ולא חיישת לדוחקא דציבורא ולכן בתחילה לא רצה לתת לו סעודה כזו, כמש"כ הרמב"ם שגם מי שצריך ליטול שלא יטול כדי לא להטריח על הציבור וא"כ כ"ש שלא יבקש סעודה כזו דשנה שלא יטריח על הצבור. ועיי' בגיטין מ"ה א' שאין פודים את השבויים יותר מכדי דמיהן ואמרי' בגמ' טעם אחד משום דוחקא דצבורא ופירש"י שאין לנו לדחוק הצבור ולהביאו לידי עניות.

ומדאמר רבא לבסוף נענתי קום אכול מוכח שהוא הסכים עם העני ואין בזה משום דוחקא דצבורא וצ"ע דהא אמרי' שאפי' מי שצריך ליטול שלא יטול ויחי' חיי צער כדי שלא להטריח על הצבור.

ונראה דשם בכתובות אמרי' שמצות צדקה היא די מחסורו אשר יחסר לו אפי' סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו אמרו עליו על הלל הזקן שלקח לעני בן טובים אחד סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו פעם אחת לא מצא עבד לרוץ לפניו ורוץ לפניו שלשה מילין. ואמרי' שם שמר עוקבא הי' רגיל

בזה נראה דכיון שאינו נוטל מאחרים זוכה שיפרנס אחרים משלו, ובעלמא הצדיק זוכה בזכות הבטחון לאכול פירותיהן בעוה"ז אבל רחב"ד העדיף שגם הפירות יהיו לו לעוה"ב וכמבואר לעיל סי' ד' עפ"י דברי הגר"א והאלישיך, א"כ הזכות שלהם לפרנס אחרים זהו ע"י זכותם שכל העולם ניזון בזכותם.

ח. סיכום הסימן

יש עניות שהוא עונש על מעשיו או מה שעשה בגלגול קודם ויש שנולד במזל עני משום שזה תפקידו ונסיגו בחיים להתמודד עם עוני, וגם את העניים הקב"ה דואג לפרנסם אלא נותן את חלקם לעשירים שיתנו לעניים. ויש ג' סוגי מזלות מזל עשיר מזל עני ומזל בינוני, מזל עשיר הוא שמקבל את חלק העניים לתת להם מזל עני שמקבל את פרנסתו מאחרים ומזל בינוני שיש לו לעצמו מה שצריך ואינו מפרנס אחרים ואינו מקבל פרנסתו מאחרים. רחב"ד ושאר צדיקים שמתפרנסים בקושי ואינם רוצים לקבל מאחרים או משום שאינם רוצים להטריח את הציבור או משום שונא מתנות יחי', וזוהי לפרנס אחרים בזכותם.

ונראה דנ"מ אם נדיב אחד רוצה לתת מתנה דבזה אין משום טרחה על הצבור וכמבואר בגיטין מ"ה א' לענין פדיון שבויים דאם אחד נותן בשביל קרובו אין בזה משום דוחקא דצבורא אבל אכתי יש בזה משום שונא מתנות יחי'. וכן נראה מדויק מלשון הרמב"ם דנקט אלא בוטח בה' ולא בנדיבים, והיינו דליטול מהצבור יש בזה משום טרחה על הצבור וזה כתב הרמב"ם בהל' מתנוע' משא"כ הכא מיירי בנדיבים ואפ"ה אינם מקבלים מתנות משום שונא מתנות יחי'.

ז. היכן נתקיים ברחב"ד שיפרנס אחרים משלו.

והנה במשנה בפאה תנן כל מי שצריך ליטול ואינו נוטל אינו מת מן הזקנה עד שיפרנס אחרים משלו ועליו הכתוב אמר ברוך הגבר אשר יבטח בה' והי' ה' מבטחו. וצ"ב א"כ ר"ח בן דוסא שלא נטל מאחרים היכן יתקיים בו שיפרנס אחרים משלו.

ונראה דזהו דאמרי' כל העולם כולו ניזונים בשביל חנינא בני וחנינא בני די לו בקב חרובין מע"ש לע"ש. ומשמע דכיון שדי לו בקב חרובין לכן כל עולם כולו ניזונים בשבילו, והבאור

סימן יא

בענין המשתדל להעשיר ולא הצליח

להעשיר, ומכניס עצמו לגבוהות היינו שמבקש כבוד כגון למלוך.

והא דאמרי' שעה דוחקתו פי' המהרש"א דקאי למ"ד בשבת קנ"ו א' שמזל שעה גורם, והיינו דנחלקו שם בגמ' האם מזל יום שאדם נולד בו משפיע על האדם או מזל שעה גורם להשפיע והם ז' מזלות עיי"ש. וא"כ הא דאמרי' הכא שעה היינו מזל, וכן פירש"י בב"ב י"ב ב' ששעה היינו מזל.

ובבאור דברי הגמ' שהוא דוחק את השעה נראה, דתנן באבות פ"ד אל תהי בז לכל אדם

א. שלא ינסה בכח להתעשר או להגיע לגדולה והטעם לזה.

בעירובין י"ג ב' אמרי', כל הדוחק את השעה שעה דוחקתו ופירש"י מי שמתגיע להעשיר ולהתגדל ורואה שאינו מצליח ואעפ"כ חוזר והולך למרחקים ומכניס עצמו לגבוהות.

ומש"כ רש"י ולהתגדל, כונתו כמש"כ בברכות ס"ד א' שדוחק את השעה היינו כגון אבשלום שבקש למלוך בחזקה. וא"כ נקט רש"י שתי דוגמאות להעשיר ולהתגדל והיינו עושר וכבוד. וכן בהמשך נקט הנך תרתי שהולך למרחקים היינו כדי